

Γεωγραφίες

Αρ. 25 (2015)

Γεωγραφίες, Τεύχος 25, 2015

ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Αναστασία Τασσπούλου

ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ¹

Αναστασία Τασοπούλου*

Περίληψη

Ο χωρικός σχεδιασμός είναι μια σύνθετη δραστηριότητα που λειτουργεί σε συγκεκριμένα πολιτισμικά και κοινωνικά πλαίσια. Η «κουλτούρα σχεδιασμού» αναδύεται ως το αποτέλεσμα των συναθροιζόμενων συμπεριφορών, αξιών, κανόνων, προτύπων και πεποιθήσεων των εμπλεκόμενων παικτών. Η φιλοσοφία, οι αρχές και οι διαδικασίες του σχεδιασμού μπορούν να γίνουν αντιληπτές με διαφορετικούς τρόπους από τους διάφορους εμπλεκόμενους, αντίληψη που σχετίζεται και με τους ρόλους που καλούνται ή επιδιώκουν κάθε φορά να διαδραματίσουν. Η παρούσα εργασία εξετάζει την «υποκειμενική» συμπεριφορά των Ελλήνων πολεοδόμων, καθώς και τις επιδράσεις της στη διαδικασία του σχεδιασμού. Βασική υπόθεση είναι ότι οι προσωπικές τάσεις, συμπεριφορές, πεποιθήσεις και αξίες συνιστούν μεταβλητές με σημαντική επίδραση στην πρακτική του σχεδιασμού. Μέσω της διεξαγωγής συνεντεύξεων με Έλληνες πολεοδόμους, επιδιώκεται η εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τις υποκείμενες πεποιθήσεις τους, αντιλήψεις, αξίες και πρότυπα σε σχέση με τις αρχές της αειφορίας και της συμμετοχής, καθώς και τον ρόλο τους στη διαδικασία του σχεδιασμού. Βασική διαπίστωση είναι ότι οι προσωπικές αντιλήψεις και στάσεις των πολεοδόμων δεν είναι ανεπηρέαστες από τις τοπικές και ευρύτερες θεσμικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες συμβάλλουν παράλληλα στη δημιουργία μιας αίσθησης ενός αδύναμου ρόλου τους στη διαμόρφωση του τελικού σχεδίου.

Planning culture in Greece: Investigating planners' role in the planning process

Anastasia Tasopoulou

Abstract

Spatial planning constitutes a composite activity that operates within specific cultural and social contexts. 'Planning culture' emerges as the end result of accumulated behaviours, values, norms, standards and beliefs of the involved actors. Different actors hold different perceptions of planning philosophy, principles and processes, taking into account the roles that are officially assigned to them or the ones they aspire to play themselves. The present paper investigates the 'subjective' behaviour of Greek planners, as well as its influence on the planning process. The basic assumption of the paper is that personal inclination, behaviour, beliefs and values constitute key variables with significant influence on planning practice. Based on semi-structured interviews with Greek planners, we seek to reach conclusions about their underlying beliefs, perceptions, values and standards regarding the sustainability and participation principles, as well as about their role in the planning process. One basic conclusion is that local and/or wider institutional, social, political and cultural specificities affect planners' personal perceptions and attitudes and contribute to a feeling of having a rather weak role in forming the final planning outcome.

*Χωροτάκτης-Πολεοδόμος Μηχ. (M.Sc. UCL, Ph.D. ΑΠΘ), Γ. Γκόγκου 8, 55236 Πανόραμα Θεσσαλονίκης, e-mail: ntasopo@yahoo.gr

Εισαγωγή

Ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη βασίζονται αλλά και περιορίζονται από το πολιτισμικό πλαίσιο ή τα γνωρίσματα της κοινωνίας. Διαμορφώνονται και υφίστανται σε συνάρτηση με ένα συγκεκριμένο πλαίσιο «κουλτούρας», το οποίο προσδιορίζεται από τις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις των εμπλεκόμενων παικτών, τα γνωστικά τους πλαίσια, τις διαδικασίες και τα εργαλεία του σχεδιασμού, ιστορικές ιδιαιτερότητες, συμπεριφορές, πεποιθήσεις και αξίες, πολιτικές και νομικές παραδόσεις, ερμηνείες των καθηκόντων και των σκοπών του σχεδιασμού κ.ά. (Knieling και Othengrafen 2009α και 2009β).

Κατά τη δεκαετία του 1990 υπήρξε μια στροφή στη θεωρητική συζήτηση για το ζήτημα της κουλτούρας (“*cultural turn*”) στον σχεδιασμό, η οποία έδινε έμφαση στην αξία της πολιτισμικής ποικιλομορφίας. Η «κουλτούρα» αποτελεί μια «πλουραλιστική, αποσπασματική, αμφίθυμη, δυναμική και αντανακλαστική» έννοια (Knieling και Othengrafen 2009α: xxv), όχι απαραίτητα γενικευμένα αντιληπτή, καθώς προσδιορίζεται από το θεσμικό πλαίσιο, την ετερογένεια των κοινωνικών ομάδων, τις παραδόσεις, τις αξίες και τις συμπεριφορές των συμμετεχόντων σε κάθε περιοχή. Αυτή η διαφορετικότητα ωθεί κάθε σύστημα σχεδιασμού να προσαρμόζεται και «να ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες πολιτισμικές, κανονιστικές και χωρικές καταστάσεις» (Pallagst 2010: i), οδηγώντας σε διαφοροποιημένες πρακτικές και λύσεις σχεδιασμού σε σύγκριση με άλλες περιοχές.

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να διερευνήσει την «υποκειμενική» συμπεριφορά των Ελλήνων πολεοδόμων, καθώς και τις επιδράσεις της στο προϊόν του σχεδιασμού. Έχοντας ως αφετηρία τη θεώρηση του Othengrafen (2010: 88) ότι η έννοια της κουλτούρας σχεδιασμού συνασπίζει το «μικρο-επίπεδο» (εμπειρίες των πολεοδόμων) και το «μακρο-επίπεδο» (θεσμικό και κοινωνικό πλαίσιο), το πεδίο διερεύνησης συνίσταται σε αυτό ακριβώς το μικρο-επίπεδο, στις εμπειρίες των πολεοδόμων. Σύμφωνα με τον Sanyal (2005: xxι), η κουλτούρα σχεδιασμού συνίσταται από «το συλλογικό ήθος (*ethos*) και τις κυρίαρχες στάσεις (*attitudes*) των πολεοδόμων όσον αφορά τον κατάλληλο ρόλο του κράτους, των δυνάμεων της αγοράς, και της κοινωνίας των πολιτών στον επηρεασμό των κοινωνικών αποτελεσμάτων».

Πέρα από το παρόν εισαγωγικό τμήμα, το υπόλοιπο σώμα της εργασίας αποτελείται από πέντε ενότητες. Στην πρώτη εξ’ αυτών τίθενται οι θεωρητικές αφετηρίες και οι ερευνητικές παραδοχές και υποθέσεις της έρευνας. Οι θεωρητικές αφετηρίες επικεντρώνονται αφενός στην έννοια της «κουλτούρας» σχεδιασμού και αφετέρου στη θεωρητική τοποθέτηση των ερωτημάτων και αξιώσεων της έρευνας σε σχέση με τις επιμέρους πτυχές της. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά ορισμένα χαρακτηριστικά που διαμόρφωσαν διαχρονικά το κυρίαρχο μοντέλο της αστικής πολιτικής και του πολεοδομικού σχεδιασμού στη χώρα, σκιαγραφώντας με αυτόν τον τρόπο το πλαίσιο εντός του οποίου emπίπτει η συγκεκριμένη εργασία. Ακολουθεί η παρουσίαση της μεθοδολογίας και η περιγραφή των αποτελεσμάτων ανά επιμέρους πτυχή της έρευνας. Στην τελευταία ενότητα των συνθετικών συμπερασμάτων συνοψίζονται τα πορίσματα της έρευνας και επιχειρείται η σύνδεσή τους με ευρύτερα ζητήματα που απασχολούν την τρέχουσα περίοδο τον σχεδιασμό και σχετίζονται με τις νέες δυναμικές και σχέσεις που διαμορφώνονται ως απόρροια της οικονομικής κρίσης.

Θεωρητικές αφετηρίες, ερευνητικές παραδοχές και υποθέσεις

Η έννοια της «κουλτούρας» δεν είναι ξεκάθαρη και είναι δύσκολο να προσδιοριστεί (Gullestrup 2009). Βιβλιογραφικά, η κουλτούρα σχεδιασμού γίνεται συχνά αντιληπτή ως στοιχείο της ευρύτερης θεωρητικής συζήτησης περί διακυβέρνησης. Στο πλαίσιο αυτό, χαρακτηριστικός είναι ο ορισμός του Friedmann (2005: 184) σύμφωνα με τον οποίο η «κουλτούρα» σχεδιασμού αναφέρεται «στους τρόπους, επίσημους και ανεπίσημους, με τους οποίους συλλαμβάνεται, καθιερώνεται και θεσπίζεται ο χωρικός σχεδιασμός σε μια δεδομένη πολυ-εθνική περιοχή, χώρα ή πόλη». Σύμφωνα με μια εκ των τελικών εκθέσεων του προγράμματος CULTPLAN (2005-2007),² η κουλτούρα είναι το «“λογισμικό” της αλληλεπίδρασης και της συνεργασίας μεταξύ των περιφερειών» (CULTPLAN 2007: 3). Για να μελετήσει κανείς την κουλτούρα στις διαδικασίες συνεργασίας και διαμόρφωσης πολιτικής, πρέπει να λάβει υπόψη τις σχέσεις μεταξύ θεσμών, ατόμων και συλλογικών ταυτοτήτων.

Η έρευνα γύρω από τις κουλτούρες σχεδιασμού εξελίσσεται σε διαφορετικές κλίμακες.³ Ενδεικτικά, ο

Sanyal (2005) ασχολήθηκε με μία σειρά μελετών περίπτωσης σε αναπτυσσόμενες και βιομηχανοποιημένες χώρες, η Pallagst (2010) ανέλυσε τις κουλτούρες σχεδιασμού στο πλαίσιο των συρρικνωμένων πόλεων σε ΗΠΑ και Ευρώπη, ο Keller και οι συνεργάτες του (1993) μελέτησαν συγκριτικά τις κουλτούρες σχεδιασμού σε Γερμανία, Ελβετία, Γαλλία και Ιταλία, το Compendium των ευρωπαϊκών συστημάτων σχεδιασμού (EC 1997) συνέκρινε τα συστήματα σχεδιασμού των κρατών-μελών, ενώ το ευρωπαϊκό πρόγραμμα CULTPLAN ερεύνησε το ζήτημα των κουλτούρων σχεδιασμού στο πλαίσιο του INTERREG III.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η δουλειά των Knieling και Othengrafen (2009β), οι οποίοι παρουσιάζουν ένα μοντέλο (*culturised theoretical model*) αναφορικά με το πώς πρέπει να προσεγγίζεται το διηλεκές φαινόμενο της κουλτούρας και οι επιδράσεις της στις σύγχρονες πρακτικές χωρικού σχεδιασμού και ανάπτυξης. Από τη μία πλευρά, υπάρχουν στοιχεία που είναι εύκολα κατανοητά γιατί αναφέρονται στα «τεχνουργήματα του σχεδιασμού», όπως οι αστικές δομές και τα πολεοδομικά *master plans*, ή οι θεσμοί σχεδιασμού και οι δημόσιοι ή ιδιωτικοί παίκτες που εμπλέκονται στη διαδικασία σχεδιασμού. Από την άλλη, υπάρχουν οι πολιτισμικές αξίες, οι παραδόσεις, οι συμπεριφορές και οι συνήθειες που έχουν σημαντική επίδραση στις δομές, τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα του σχεδιασμού, που συνήθως δεν γίνονται άμεσα αντιληπτά. Τα τελευταία διακρίνονται σε δύο διαστάσεις: το «περιβάλλον του σχεδιασμού» και το «κοινωνικό περιβάλλον». Το «περιβάλλον του σχεδιασμού» αναφέρεται στις συγκεκριμένες υποθέσεις (*assumptions*) και αξίες (*values*) που έχουν οι εμπλεκόμενοι παίκτες και περιλαμβάνουν τις επιδιώξεις και τις αρχές στις οποίες στοχεύει ο σχεδιασμός (παροχή ίσων ευκαιριών ποιότητας ζωής, αειφορία κλπ.), τις παραδόσεις και την ιστορία του σχεδιασμού, την προσέγγιση του σχεδιασμού (καθολικός σχεδιασμός σε αντιδιαστολή με τον σχεδιασμό μέσω συγκεκριμένων έργων) και πολιτικές, διοικητικές, οικονομικές και οργανωτικές δομές. Το «κοινωνικό περιβάλλον» περιγράφει υποκείμενες υποθέσεις που είναι περισσότερο δύσκολο να αντιληφθεί κανείς και περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την αντίληψη του καθενός για τον σχεδιασμό, την αποδοχή του σχεδιασμού από τους ανθρώπους, αλλά και διαφορετικές αντιλήψεις όσον αφορά τη δικαιοσύνη, τις επιδράσεις

των κοινωνικο-οικονομικών και κοινωνικο-πολιτικών μοντέλων στον σχεδιασμό, την αντίληψη για το περιβάλλον και τη φύση (αναγνώριση της αναγκαιότητας ή μη προστασίας και επιλογή διαφορετικών κατευθύνσεων για τον σχεδιασμό: π.χ., αστικοποίηση-προαστικοποίηση, οικονομική ανταγωνιστικότητα-περιβαλλοντική προστασία) κ.λπ.⁴

Η Steinhauser (2011), έχοντας ως σημείο εκκίνησης το μοντέλο των Knieling και Othengrafen (2009β), προτείνει ένα μοντέλο που εστιάζει όχι μόνο στις διοικητικές και θεσμικές δομές εντός του σχεδιασμού αλλά και στην επίδραση της κουλτούρας στις καθημερινές διαδικασίες και πρακτικές. Η βασική δομή του αναλυτικού της πλαισίου συντίθεται από τρεις διαστάσεις: το *εθνικό περιβάλλον* (γεωγραφικά χαρακτηριστικά, οικιστική δομή και προσβασιμότητα, πολιτικό, διοικητικό και θεσμικό περιβάλλον), τις *δομές σχεδιασμού* (επίσημες θεσμοθετημένες πτυχές του συστήματος σχεδιασμού: συνταγματικό και διοικητικό πλαίσιο, νομοθεσία και επίσημα εργαλεία του σχεδιασμού, σχετικές πολιτικές) και την *πρακτική του σχεδιασμού* (οι τρόποι με τους οποίους ασκείται ο σχεδιασμός: ανεπίσημες και περισσότερο αόρατες διαδικασίες). Η πληροφορία για τις πρώτες δύο διαστάσεις είναι εμφανής και μπορεί να συλλεχθεί από υπάρχουσες βιβλιογραφικές πηγές και κείμενα πολιτικής, ενώ για την τρίτη περίπτωση απαιτείται εμπειρική έρευνα.

Σε μία διαφορετική προσέγγιση, οι Nadin και Stead (2008: 35⁵) χρησιμοποιούν την έννοια των «μοντέλων της κοινωνίας» (ή ιδανικών τύπων κοινωνιών) για να περιγράψουν «τις ποικίλες αξίες και πρακτικές που διαμορφώνουν τις σχέσεις μεταξύ του κράτους, της αγοράς και των πολιτών σε συγκεκριμένους χώρους». Η σχετική έννοια των «κοινωνικών μοντέλων» χρησιμοποιείται για να γενικεύσει τις συλλογικές αξίες που υποστηρίζουν τις θέσεις πολιτικής. Και οι δύο έννοιες, κατά τους συγγραφείς, «χρησιμοποιούν ιδανικούς τύπους για να εξηγήσουν την περισσότερο σύνθετη πραγματικότητα των μοντέλων σε συγκεκριμένα κράτη και περιφέρειες». Η προσέγγισή τους, όπως προτείνουν οι συγγραφείς, μπορεί να συμβάλλει στην ερμηνεία των διαφοροποιήσεων ανάμεσα στα συστήματα χωρικού σχεδιασμού.

Η παρούσα έρευνα έχει ως αφετηρία προηγούμενη μελέτη της συγγραφέως (Τασοπούλου 2011), η οποία ασχολήθηκε με τον τρόπο με τον οποίο οι δομές δια-

κυβέρνησης, τόσο επίσημες όσο και ανεπίσημες, επηρεάζουν τη διαδικασία σχεδιασμού και το τελικό προϊόν του στην Ελλάδα. Η συγκεκριμένη μελέτη επικεντρώθηκε στην οριζόμενη ως «αντικειμενική» συμπεριφορά των διαφόρων παικτών, δηλαδή στις πραγματοποιούμενες δράσεις, συνεργασίες, πιέσεις, αντιπαραθέσεις κ.λπ., και όχι στις «υποκειμενικές» πεποιθήσεις και απόψεις των ατόμων αναφορικά με τον σχεδιασμό. Διαπιστώθηκε, πάντως, ότι εκτός από τις θεσμικές προβλέψεις και εγκαθιδρυμένες αρμοδιότητες, οι διαδικασίες διακυβέρνησης και ο ίδιος ο σχεδιασμός επηρεάζονται σε σημαντικό βαθμό και από τις προσωπικές πεποιθήσεις, αντιλήψεις, φιλοδοξίες και στάσεις των εμπλεκόμενων παικτών. Το τελευταίο αυτό ζήτημα επιχειρείται να αναδειχθεί περαιτέρω στην παρούσα εργασία υπό το πρίσμα της «κουλτούρας» σχεδιασμού.

Η φιλοσοφία του σχεδιασμού αλλά και οι διαδικασίες που διαμορφώνουν το τελικό προϊόν του μπορούν να γίνουν αντιληπτά με διαφορετικούς τρόπους από τους διάφορους εμπλεκόμενους, καθώς διαφορετικοί παίκτες έχουν διαφορετικά ενδιαφέροντα και συμφέροντα τόσο στο τοπικό πεδίο εφαρμογής της πολιτικής σχεδιασμού όσο και στο ανώτερο (περιφερειακό – εθνικό). Αυτό βεβαίως σχετίζεται και με τους ρόλους που οι φορείς αυτοί καλούνται ή και οι ίδιοι επιδιώκουν κάθε φορά να διαδραματίσουν. Οι διάφοροι παίκτες εξαρτώνται από τα θεσμικά πλαίσια και αντιδρούν απέναντι σε αυτά, επηρεασμένοι από τις προσωπικές τους προτιμήσεις, συμπεριφορές και προσανατολισμούς.

Τα ζητήματα αυτά εξετάστηκαν με επίκεντρο την επιστημονική και επαγγελματική κοινότητα στην Ελλάδα: επαγγελματίες πολεοδόμοι, πολεοδόμοι της διοίκησης και ακαδημαϊκοί πολεοδόμοι. Βασική υπόθεση της έρευνας είναι ότι οι προσωπικές τάσεις, συμπεριφορές, πεποιθήσεις και αξίες συνιστούν μεταβλητές-κλειδιά με σημαντική επίδραση στην πρακτική του σχεδιασμού. Η έρευνα περιέλαβε τη διεξαγωγή συνεντεύξεων σε Έλληνες πολεοδόμους, επιδιώκοντας την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τις υποκρύπτουσες πεποιθήσεις, αξίες και αντιλήψεις τους σε σχέση α) με τις αρχές της αειφορίας και της συμμετοχής και β) με τον ρόλο τους στη διαδικασία του σχεδιασμού. Η επιλογή αυτών των παραμέτρων βασίστηκε στις ακόλουθες διαπιστώσεις και αξιώσεις από πλευράς έρευνας:

A. Η ευρέως αποδεκτή έννοια της *αειφορίας* έχει καταλήξει, σύμφωνα με μια άποψη, να είναι μια «κεντρική φιλοσοφική γενίκευση για τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό» (Riddell, 2004: 13), η οποία επιβάλλεται σε όλο τον κόσμο, συχνά χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια και ιδιαιτερότητες. Ειδικά για την Ελλάδα, έχει υπάρξει η κριτική ότι, παρόλο που οι αρχές που πλαισιώνουν τη βιώσιμη ανάπτυξη αποτελούν επιδιώξεις πολιτικής σχεδιασμού, η βιώσιμη ανάπτυξη «δεν αποτελεί μια εφικτή πρόταση για τον σχεδιασμό ... και δεν προσφέρει πολλά στον μετριασμό των προβλημάτων αστικής ανάπτυξης και εξάπλωσης» (Delladetsima, 2012: 2). Η έρευνα ως προς τη συγκεκριμένη παράμετρο αξιώνει την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τα στοιχεία της κουλτούρας ή/και της παράδοσης σχεδιασμού αλλά και της προσωπικής κουλτούρας των εμπλεκόμενων παικτών, και ιδίως των πολεοδόμων, που επιδρούν στην υλοποίηση (ή μη υλοποίηση) του σχεδιασμού βάσει των εκπεφρασμένων στόχων.

B. Η *συμμετοχή* πρέπει να γίνεται κατανοητή «ως ένα ευρύτερο πλαίσιο οικονομικής και πολιτικής εξουσίας» (INTERACT, undated: 18). Ο σχεδιασμός αφενός συνίσταται από ανταγωνιζόμενα συμφέροντα αφετέρου καθοδηγείται από ανομοιογενείς αξίες πλήθους εμπλεκόμενων δρώντων. Οι διαδικασίες συμμετοχής και η δημόσια συζήτηση πάνω στις αξίες και τους στόχους του σχεδιασμού συμβάλλει στην αποκατάσταση μιας βαθύτερης εμπιστοσύνης και πρέπει να αναζητηθεί με την εγκαθίδρυση νέων, συλλογικών και σχεσιακών αξιών που τις εμπιστεύονται περισσότερες από μία ομάδες ή συμφέροντα (Swain και Tait 2007). Συχνά, ωστόσο, πολλές συμμετοχικές πρακτικές αποτυγχάνουν να δημιουργήσουν εμπιστοσύνη και θεωρούνται από τις τοπικές αρχές χρονοβόρες πρακτικές που αποτρέπουν από την επίτευξη στόχων ή/και ευνοούν τις θέσεις ισχυρών ομάδων. Ο ρόλος του πολεοδόμου είναι καθοριστικός στη διασφάλιση εμπιστοσύνης ανάμεσα σε έναν πλουραλισμό ομάδων αλλά και ανάμεσα στους πολίτες και

τους θεσμούς (Swain και Tait 2007). Στην Ελλάδα η συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών υπήρξε διαχρονικά περιορισμένη και έχει παρεμποδισθεί από τον κυρίαρχο ρόλο του κράτους και των πολιτικών κομμάτων, τις πελατειακές σχέσεις, την έλλειψη πληροφόρησης και ενδιάμεσων θεσμών που να προωθούν τη συμμετοχή διαφόρων ομάδων στις διαδικασίες σχεδιασμού, στο κλίμα δυσπιστίας και ανασφάλειας απέναντι στη συνεργασία και τη δικτύωση κ.λπ. (Getimis και Demetropoulou 2004). Η έρευνα ως προς τη συγκεκριμένη παράμετρο εξετάζει τις αντιλήψεις και τη στάση που διατηρούν οι πολεοδόμοι απέναντι στις συμμετοχικές διαδικασίες και τον ρόλο και τις αντιλήψεις των τοπικών αρχών και λοιπών εμπλεκόμενων διακυβευματιών.

Γ. Ο ρόλος του πολεοδόμου αποτελεί κεντρικό ζήτημα προς διερεύνηση της παρούσας εργασίας. Στην πράξη «διαφορετικοί πολεοδόμοι, ανάλογα με το υπόβαθρο, το όραμα και το σύστημα αξιών τους, δρουν διαφορετικά», γεγονός που οδηγεί σε διαφορετικά αποτελέσματα (Abukhater 2009: 74). Ο πολεοδόμος δεν μπορεί, επίσης, να είναι ουδέτερος, αλλά υποστηρίζει συγκεκριμένα αποτελέσματα έναντι άλλων, συγκεκριμένα συμφέροντα ορισμένων ομάδων έναντι άλλων, συγκεκριμένες μορφές διακυβέρνησης, συγκεκριμένες έννοιες για τη δικαιοσύνη, συγκεκριμένα πρότυπα μελλοντικής ανάπτυξης κ.ο.κ. (Beauregard 1989, Forester 1989, Webber 1978).⁶ Έτσι, η δράση των πολεοδόμων ποικίλει και συσχετίζεται με το πλήθος των συμπεριόντων που έχουν απέναντί τους. Στην παρούσα έρευνα εξετάζεται ο ρόλος των Ελλήνων πολεοδόμων στις διαδικασίες του πολεοδομικού σχεδιασμού, όπως τον αντιλαμβάνονται οι ίδιοι.

Χαρακτηριστικά αστικής πολιτικής και αδυναμίες του πολεοδομικού σχεδιασμού

Από τα μέσα του περασμένου αιώνα και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, το μοντέλο της αστικής πολιτικής στην Ελλάδα προσδιορίστηκε από τα ακόλουθα βασικά χαρακτηριστικά: τη σταθερή στήριξη της μικρής ιδιοκτησίας, τους υψηλούς συντελεστές δόμησης

και τις μικρές αρτιότητες (τόσο στις περιοχές εντός όσο και εκτός σχεδίου), τον ρόλο της παράνομης δόμησης ως βασικού μηχανισμού αστικής ανάπτυξης, την αμελητέα δημόσια δαπάνη για αστικές υποδομές, την υποταγή των αστικών πολιτικών σε προτεραιότητες άλλων πολιτικών και τις αδυναμίες του πολεοδομικού σχεδιασμού (Economou κ.ά. 2007). Συγκεκριμένα, ο έντονος τεμαχισμός της γης και το υψηλό ποσοστό ιδιοκτησίας, σε συνδυασμό με μια παράδοση πελατειακών σχέσεων στο ελληνικό πολιτικό σύστημα και με εκλογικές πιέσεις, οδήγησαν στην αδιάλειπτη υποστήριξη της μικροϊδιοκτησίας και στη συνεχή μεγέθυνση των δικαιωμάτων δόμησης (αύξηση ΣΔ, μείωση αρτιότητας). Παράλληλα, η πολιτική, από πλευράς κράτους, αποθάρρυνσης της συγκέντρωσης του κεφαλαίου στην κατασκευαστική βιομηχανία (Economou κ.ά. 2007 και Δελλαδέτσιμας 2004) είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της δόμησης μέσω του μηχανισμού της αντιπαροχής (Economou κ.ά. 2007). Με τον τρόπο αυτό, η μικρή ιδιωτική ιδιοκτησία κατέστη ο βασικός χρηματοδοτικός μηχανισμός της κατασκευαστικής βιομηχανίας (Δελλαδέτσιμας 2004), η οποία για πολλά χρόνια ήταν ένας από τους περισσότερο ισχυρούς οικονομικούς τομείς στην Ελλάδα. Όπως διατυπώνει ο Παγώνης (2013: 394), «η τριμοδότηση της οικιστικής παραγωγής αποτελεί προϊόν συνειδητής επιλογής οικονομικής πολιτικής» που στοχεύει στην εκπλήρωση μιας σειράς οικονομικών στόχων, γεγονός που δημιουργεί ταυτόχρονα συστημικές στρεβλώσεις που δεν γίνονται άμεσα αντιληπτές.

Η παράνομη δόμηση, βασικό χαρακτηριστικό της μεταπολεμικής αστικής πολιτικής, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία αστικοποίησης στη χώρα, επιφέροντας μια σειρά αρνητικών επιπτώσεων στο περιβάλλον. Σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990, καταγράφεται μία ανεκτικότητα ή ακόμα και ενθάρρυνση αυτού του φαινομένου από πλευράς κράτους, ενώ επιπλέον η ένταξη των αυθαίρετων οικιστικών περιοχών στο σχέδιο πόλης αποτέλεσε το βασικότερο κριτήριο για τις επεκτάσεις των ορίων των οικισμών (Economou κ.ά. 2007). Αυτό το «είδος» σχεδιασμού, ερχόταν εκ των υστέρων να λειτουργήσει ως μηχανισμός αύξησης των αξιών και όχι ως εργαλείο οριοθέτησης της λειτουργίας της αγοράς (Παγώνης, 2013). Ταυτόχρονα, οι περιορισμένες παρεμβάσεις εντός αστικού ιστού υποδήλωναν μια σαφή πρόθεση: «να μη θίγονται εδραιωμέ-

νες ιδιοκτησιακά καταστάσεις» (Δελλαδέτσιμας 2004: 53). Μαζί με τις παραπάνω πρακτικές, κοινός παρανομαστής στις διαδικασίες αστικοποίησης και αστικής ανάπτυξης υπήρξε «η ελαχιστοποίηση των δημοσίων επενδύσεων στην τεχνική και κοινωνική υποδομή» (Economidou κ.ά. 2007: 199), πρακτική της οποίας οι επιδράσεις άργησαν πολύ να συνειδητοποιηθούν. Αυτά τα στοιχεία του συστήματος, οδήγησαν στην παρουσία οξυμένων προβλημάτων «ανορθολογικής οργάνωσης» τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο (Γετίμης 1994: 316).

Όσον αφορά ειδικότερα τις αδυναμίες του πολεοδομικού σχεδιασμού, πέρα από το επίσημο σύστημα πολεοδομικών σχεδίων, «υπήρχε ένα πλήθος άλλων τύπων σχεδίων που κάλυπταν διάφορες συγκεκριμένες περιπτώσεις, από τους μικρούς αγροτικούς οικισμούς μέχρι τις οργανωμένες αναπτύξεις», ενώ απουσίαζαν «σχεδιαστικά εργαλεία κατάλληλα για την αποτελεσματική εφαρμογή των σχεδίων» (Economidou κ.ά. 2007: 199). Οι αλλαγές στη χρήση γης δεν υπόκειντο, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, σε κάποιου είδους έλεγχο, ενώ η οικοδομική άδεια ήταν απαραίτητη μόνο στις περιπτώσεις κατασκευαστικών έργων και αφορούσε ρυθμίσεις δόμησης αλλά όχι την ίδια τη χρήση της γης. Επιπλέον, η παραδοσιακή κρατικο-κεντρική μορφή της διοίκησης, με τις χρονοβόρες διαδικασίες ολοκλήρωσης του σχεδιασμού, συντελούσε σε μια περιορισμένη αποτελεσματικότητα του συστήματος σχεδιασμού και στην ύπαρξη ενός χάσματος μεταξύ σχεδιασμού και πραγματικότητας. Στα παραπάνω χαρακτηριστικά μπορούν να προστεθούν η πολιτική ατομία και η αδυναμία παραγωγής «τεχνογνωσίας» και αξιοποίησής της στην επεξεργασία της χωροταξικής και πολεοδομικής πολιτικής (Ευαγγελίδου 2004).

Εντούτοις, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 έλαβαν χώρα μια σειρά αλλαγών –σε θεσμικό επίπεδο– που κρίνονται σημαντικές. Όσον αφορά τις δημόσιες δαπάνες, αυξήθηκαν σημαντικά αυτές που αφορούν τις αστικές υποδομές, ως απόρροια της οικονομικής βοήθειας από την ΕΕ, πρωτίστως μέσω των τριών Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης, αλλά και ως απόρροια της ανάληψης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004. Ωστόσο, δεδομένου ότι η αλλαγή αυτή επηρεάστηκε είτε εξωγενώς είτε από ιδιαίτερες συνθήκες, δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι έλαβε χώρα μία πάγια μεταστροφή όσον αφορά τον προγενέστερο προσανατολισμό της αστικής πολιτικής (Economidou κ.ά. 2007).

Παρά τις αναμορφώσεις στο θεσμικό πλαίσιο του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού της δεκαετίας του 1990, δεν επήλθαν εμφανείς τομές με ριζοσπαστικό χαρακτήρα και «το παλαιότερο πρότυπο παρέμεινε ενεργό»: α) κυριαρχία της μικροϊδιοκτησίας, β) δύσκαμπτος, χρονοβόρος και αναποτελεσματικός σχεδιασμός, γ) «υποταγή» της πολεοδόμησης στο κύκλωμα της παράνομης κατάτμησης, της αυθαίρετης δόμησης, της νομιμοποίησης των αυθαιρέτων, της εκτός σχεδίου δόμησης, δ) κυριαρχία του δημόσιου τομέα ως ο σχεδόν αποκλειστικός επισπεύδων της πολεοδόμησης (Οικονόμου και Πετράκος 1999: 417-419). Σε επίπεδο επίτευξης των τεθέντων στόχων και προτεραιοτήτων (όπως η βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών) τα αποτελέσματα ήταν φτωχά (βλ. Τασοπούλου 2011).

Η ιδιόμορφη ανάπτυξη του συστήματος γης και κατοικίας στη χώρα καθόρισε σε σημαντικό βαθμό και τη συγκρότηση και εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου για τον σχεδιασμό, με τρόπο μάλιστα «ασύγχρονο», δηλαδή χωρίς να συμβαδίζει χρονικά με τις αντίστοιχες φάσεις εξέλιξης της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας (Γιαννακούρου 1999). Ως αποτέλεσμα, υπήρξε μια σειρά αρνητικών συνεπειών «στο πεδίο της συνοχής, λειτουργικότητας και αποτελεσματικότητας του θεσμικού πλαισίου: απουσία κεντρικής θεσμικής στρατηγικής και εμπειρισμός, νομικός πληθωρισμός και συνύπαρξη ετερόκλητων και ασυντόνιστων ρυθμίσεων και θεσμικών καθεστώτων, αναντιστοιχία στόχων, εργαλείων και μέσων άσκησης πολεοδομικής πολιτικής, καθώς και συχνή σύγχυση ή ταύτιση αιτίου και αποτελέσματος» (Γιαννακούρου 1999: 477). Έμειναν έτσι αναπάντητα ερωτήματα, όπως ποιος μπορεί να είναι ο ρόλος της δημόσιας παρέμβασης και ποιες οι νέες μορφές συλλογικής δράσης, πώς προσδιορίζεται το συλλογικό συμφέρον, πώς μέσα από τους θεσμούς θα επιτευχθεί η κοινωνική δικαιοσύνη και η συνοχή, ποιες είναι οι επιπτώσεις της διεθνοποίησης και ποιες οι δυνατότητες και τα όρια των εθνικών πολιτικών (Γιαννακούρου 1999).

Σήμερα, το νέο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον που διαμορφώνεται ως απόρροια της κρίσης επιτάσσει τον μετασχηματισμό των μέχρι σήμερα κυρίαρχων αντιλήψεων και πρακτικών. Το παραδοσιακό πρότυπο οικιστικής ανάπτυξης έχει αποδομηθεί, με βασικό χαρακτηριστικό την «απαξίωση της μικρής και μεσαίας ιδιοκτησίας» (Γιαννακούρου και

Καυκαλάς 2014: 516). Νέα πρότυπα οικιστικής και επιχειρηματικής ανάπτυξης αναδύονται, με κεντρικό στοιχείο την αξιοποίηση μεγάλων δημόσιων εκτάσεων και τη θεσμοθέτηση ειδικών και ταχέων διαδικασιών χωροθέτησης και αδειοδότησης επενδυτικών σχεδίων (Γιαννακούρου και Καυκαλάς 2014), επιδιώκοντας «τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών προσέλκυσης κεφαλαίων στην αστική ανάπτυξη» (Παγώνης 2013: 398). Αναμφισβήτητα, η τρέχουσα συγκυρία έχει επιφέρει μεταλλαγές στα χαρακτηριστικά του τρόπου με τον οποίο παράγεται ο χώρος στην Ελλάδα, ενώ οι συμβατικές προσεγγίσεις του σχεδιασμού μοιάζει να μην επαρκούν για να αντιμετωπίσουν τις διαφοροποιημένες προκλήσεις που αναδύονται. Το πώς μπορεί όμως ο σχεδιασμός να λειτουργήσει αποδοτικά και αποτελεσματικά σε συνθήκες κρίσης αποτελεί μείζον ζήτημα και ζητούμενο. Η σχετική συζήτηση σχετικά πρόσφατα έχει ανοίξει. Εντούτοις, όπως και σε παλαιότερες συγκυρίες (βλ. Ολυμπιακοί Αγώνες) θα πρέπει να συνειδητοποιηθεί ότι ακόμα και οι έντονες μεταλλαγές και τα μεγάλης κλίμακας εγχειρήματα πραγματοποιούνται σε ένα χώρο όπου υπάρχουν συγκεκριμένες δυναμικές και εγκαθιδρυμένες επί μακρόν πρακτικές, ενώ επίσης οι ρυθμίσεις που προωθούν τις μεταλλαγές δεν αποτελούν πάντα μια συνειδητή επιλογή (Βαΐου κ.ά. 2004).

Μεθοδολογία της έρευνας

Η εμπειρική έρευνα συνίσταται στη διεξαγωγή και ανάλυση συνεντεύξεων στη βάση ημι-δομημένου ερωτηματολογίου σε Έλληνες πολεοδόμους, και συγκεκριμένα α) επαγγελματίες πολεοδόμους, β) ακαδημαϊκούς και γ) πολεοδόμους της δημόσιας διοίκησης (στελέχη της διοίκησης υπεύθυνα για την επίβλεψη ή/και προώθηση της έγκρισης των Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων (ΓΠΣ) ή των Πολεοδομικών Μελετών). Συνολικά διεξήχθησαν 20 συνεντεύξεις. Το δείγμα που επιλέχτηκε είναι ενδεικτικό της σύστασης των Ελλήνων πολεοδόμων, καθώς συμπεριέλαβε επαγγελματίες με αρχικό υπόβαθρο σπουδών και των τριών Σχολών των οποίων οι απόφοιτοι έχουν κατοχυρωμένο επαγγελματικό δικαίωμα εκπόνησης πολεοδομικών μελετών: αρχιτέκτονες μηχαν., μηχαν. χωροταξίας, πολεοδομίας και περιφερειακής ανάπτυξης και τοπογράφοι μηχανικοί.⁷ Στο δείγμα συμμετείχαν πολεοδόμοι διαφόρων ηλικιακών ομάδων, ώστε να περιλαμβάνει τόσο την «παλαιά» όσο και τη «νέα» γενιά πολεοδόμων. Επι-

πλέον, συμπεριλήφθηκαν συνεντευζιαζόμενοι που επιλέχθηκαν λόγω διπλής ιδιότητας: είτε κατέχουν δύο ιδιότητες σήμερα (π.χ., πολεοδόμος μελετητής που είναι ταυτόχρονα και ακαδημαϊκός) είτε κατείχαν μία άλλη θέση στο παρελθόν και μπορούν να μεταφέρουν την εμπειρία τους και από τους δύο αυτούς χώρους (π.χ. ακαδημαϊκός σήμερα και πρώην στέλεχος της δημόσιας διοίκησης, ή μελετητής σήμερα και πρώην στέλεχος της δημόσιας διοίκησης κ.λπ.). Οι συμμετέχοντες στην έρευνα με την ιδιότητα του στελέχους της δημόσιας διοίκησης είναι αντιπροσωπευτικοί, καθώς προέρχονται από όλα τα επίπεδα διοίκησης που έχουν αρμοδιότητες χωρικού σχεδιασμού: Δήμοι, Περιφερειακή Διοίκηση, Περιφερειακή Αυτοδιοίκηση, Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης. Τέλος, ορισμένοι από τους συμμετέχοντες στο δείγμα έχουν εμπειρία από το εξωτερικό, είτε έχοντας παρακολουθήσει μεταπτυχιακές σπουδές σε κάποιο Πανεπιστήμιο του εξωτερικού είτε/και έχοντας εργαστεί εκεί.

Το ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο ήταν διαρθρωμένο με τρόπο ώστε να καλύψει τις απόψεις των συνεντευζιαζόμενων για τις τρεις ευρείες πτυχές της έρευνας: α) την αειφορία και το βιώσιμο πολεοδομικό σχεδιασμό, β) τις συμμετοχικές διαδικασίες και γ) τον ρόλο των πολεοδόμων στη διαδικασία του σχεδιασμού. Ειδικότερα θέματα που συμπεριλήφθηκαν στις συνεντεύξεις ανά πτυχή της έρευνας παρουσιάζονται συνοπτικά και επιλεκτικά στη συνέχεια. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι οι συζητήσεις με τους πολεοδόμους σε σημαντικό βαθμό κατευθύνθηκαν κατά περίπτωση από την ειδικότερη εμπειρία και αντίληψη του εκάστοτε συμμετέχοντα σε καθένα από τα επιμέρους ζητήματα.

Ειδικότερα θέματα που συζητήθηκαν για το ζήτημα της αειφορίας:

- Αντίληψη, κατανόηση, αποδοχή των σχετικών εννοιών (αειφορία, βιώσιμη ανάπτυξη, βιώσιμος πολεοδομικός σχεδιασμός, συμπαγής πόλη)
- Εισαγωγή των εννοιών στο ελληνικό θεσμικό πλαίσιο και το σύστημα σχεδιασμού: πώς προέκυψε
  - Απόσταση πλαισίου/πολιτικής και σχεδιασμού
  - Προβλήματα εφαρμογής των παραπάνω εννοιών
  - Οικιστικές επεκτάσεις: με ποια κριτήρια σχεδιάζονται, με ποιες διαδικασίες οριστικοποιούνται, τι είδους παρεμβάσεις συναντώνται
  - Συσχέτιση με το θεσμικό πλαίσιο
  - Συσχέτιση βιώσιμης ανάπτυξης και βιώσιμου σχεδιασμού με την τρέχουσα οικονομική συγκυρία.

Ειδικότερα θέματα που συζητήθηκαν για το ζήτημα της συμμετοχής:

- Αποδοχή των διαδικασιών συμμετοχής από τους πολεοδόμους
- Πολιτική εξουσία και πρόθεση/κίνητρα ανάπτυξης συμμετοχικών διαδικασιών
- Ρόλος του πολεοδόμου κατά τις συμμετοχικές διαδικασίες
- Συμμετοχικές διαδικασίες και επίτευξη συναίνεσης/αποδοχής του σχεδιασμού
- Εμπλεκόμενοι φορείς, ομάδες και συμφέροντα και η σημασία τους στη διαμόρφωση του τελικού προϊόντος του σχεδιασμού
- Ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων/παρατάξεων στις συμμετοχικές διαδικασίες.

Ειδικότερα θέματα που συζητήθηκαν για το ζήτημα του ρόλου των πολεοδόμων:

- Αντίληψη του ρόλου των πολεοδόμων στις διαδικασίες του σχεδιασμού και στη διαμόρφωση του τελικού προϊόντος του σχεδιασμού
- Ελευθερία έκφρασης των απόψεων και της επιστημοσύνης των πολεοδόμων σε σχέση με επίσημες και ανεπίσημες διαδικασίες
- Ρόλος της δημόσιας διοίκησης στις διαδικασίες του σχεδιασμού
- Προβλήματα σε σχέση με τον ρόλο που αναλαμβάνουν οι διάφορες βαθμίδες διοίκησης και αυτοδιοίκησης
- Ισχύς, σημασία και κρισιμότητα του ρόλου των διαφορετικών εμπλεκόμενων παικτών στον σχεδιασμό
- Διαφαινόμενες αλλαγές στον ρόλο του πολεοδόμου
- Σημασία και ρόλος των θεσμών στη διαδικασία του σχεδιασμού
- Σχεδιασμός και λογοδοσία: ποιος είναι υπόλογος/υπεύθυνος•

Σχεδιασμός και τρέχουσα οικονομική συγκυρία: αντιλήψεις για ενδεχόμενη αλλαγή του ρόλου και του περιεχομένου του σχεδιασμού.

Πορίσματα της έρευνας

Τα πορίσματα της έρευνας συνίστανται στις απόψεις των συμμετεχόντων αναφορικά με τις τρεις πτυχές της έρευνας, με ομαδοποιήσεις και σύνθεσή τους, αλλά και κατά περίπτωση ανάδειξη διαφοροποιήσεων.

Η αειφορία στον σχεδιασμό

Σημαντικό μέρος των ερωτώμενων δήλωσε ότι η έννοια της αειφορίας δεν είναι κατανοητή και χρήζει αποσαφήνισης, ενώ ένα άλλο, επίσης σημαντικό, μέρος αντιλαμβάνεται την αειφορία ως περιβαλλοντική προστασία (Πίνακας 1). Η αντίληψη του όρου της αειφορίας συσχετισμένης κατά βάση με την περιβαλλοντική διάσταση θα πρέπει εν μέρει να αποδοθεί στην επιλογή του συγκεκριμένου ελληνικού όρου που χρησιμοποιήθηκε για τη μετάφραση του αγγλικού όρου “sustainability”. Η κοινωνική και οικονομική διάσταση της έννοιας στην πλειονότητα των περιπτώσεων αγνοήθηκε, ενώ κεντρικό ζητούμενο που αναδείχθηκε αποτελεί η ανάγκη «κεντρικής» καθοδήγησης για την αποσαφήνιση των εννοιών και την πρακτική τους εφαρμογή.

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων στην έρευνα δήλωσε ότι ενστερνίζονται την αειφορία ως καθοδηγητική αρχή στην πρακτική του σχεδιασμού, αλλά ταυτόχρονα ορισμένοι από αυτούς δήλωσαν ότι η αειφορία είναι

- α) μια «αφηρημένη ιδέα» που οδηγεί σε πρακτικές που επηρεάζονται από προσωπικές αντιλήψεις και τάσεις,
- β) «ένας ασαφής όρος που χρησιμοποιείται με βάση προσωπικά κριτήρια»,
- γ) «ένας βολικός όρος»,
- δ) ένας «υποκειμενικός» όρος που ερμηνεύεται με διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με τις αντιλήψεις του ατόμου που σχεδιάζει, του ατόμου που παρακολουθεί και επιβλέπει τον σχεδιασμό, του αρμόδιου για την έγκριση, αλλά και ανάλογα με το επιθυμητό αποτέλεσμα,
- ε) μια ιδέα που «μπορεί να οδηγήσει σε στασιμότητα και συντηρητισμό»,
- στ) «μια ευρεία ευχή που μπορεί να πλαισιώσει οποιαδήποτε πολιτική».

Πολύ λίγοι συμμετέχοντες πιστεύουν ότι η ενσωμάτωση του στόχου της αειφορίας και των αρχών της στο ελληνικό πλαίσιο σχεδιασμού ήταν το αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης, από πλευράς πολιτικής και κοινωνικής κοινότητας, μιας ανάγκης διευθέτησης της διαχείρισης του δομημένου περιβάλλοντος και της αστικής ανάπτυξης με ένα βιώσιμο τρόπο. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες απέδωσαν την εισαγωγή της έννοιας στην προσχώρηση της χώρας στην Ευρωπαϊκή

α/α	Επαγγελματική ιδιότητα		Βασικές ή μεταπτυχιακές σπουδές στη χωροταξία/πολεοδομία	Κατανόηση της έννοιας και των αρχών της αειφορίας
1	ΕΠ	A	+	διαπιστώθηκε επαρκής κατανόηση της θεωρητικής έννοιας και των αρχών
2	A	ΣΔΔ	+	διαπιστώθηκε επαρκής κατανόηση της θεωρητικής έννοιας και των αρχών
3	A			διαπιστώθηκε επαρκής κατανόηση της θεωρητικής έννοιας και των αρχών: σημαντικότερη η περιβαλλοντική και η κοινωνική διάσταση
4	ΕΠ		+	διαπιστώθηκε επαρκής κατανόηση της θεωρητικής έννοιας και των αρχών
5	ΕΠ		+	διαπιστώθηκε επαρκής κατανόηση της θεωρητικής έννοιας και των αρχών
6	ΣΔΔ	ΕΠ	+	διαπιστώθηκε επαρκής κατανόηση της θεωρητικής έννοιας και των αρχών
7	ΣΔΔ		+	διαπιστώθηκε επαρκής κατανόηση της θεωρητικής έννοιας και των αρχών
8	ΕΠ			διαπιστώθηκε κατανόηση ως περιβαλλοντική προστασία και οικονομική ανάπτυξη
9	A	ΣΔΔ	+	διαπιστώθηκε κατανόηση με την περιβαλλοντική διάσταση
10	ΣΔΔ		+	διαπιστώθηκε κατανόηση με την περιβαλλοντική διάσταση
11	ΣΔΔ	ΕΠ	+	διαπιστώθηκε κατανόηση με την περιβαλλοντική διάσταση
12	ΕΠ		+	διαπιστώθηκε κατανόηση με την περιβαλλοντική διάσταση
13	ΕΠ		+	διαπιστώθηκε κατανόηση με την περιβαλλοντική διάσταση
14	ΕΠ			δήλωσε ότι η έννοια είναι απόλυτα κατανοητή, αλλά αυτό δεν προέκυψε κατά τη διάρκεια της συζήτησης: έμφαση στην αρμονική συνύπαρξη αντικρουόμενων χρήσεων
15	ΕΠ	ΣΔΔ		δήλωσε ότι η έννοια δεν είναι κατανοητή
16	ΕΠ	ΣΔΔ		δήλωσε ότι η έννοια δεν είναι κατανοητή
17	ΣΔΔ			δήλωσε ότι η έννοια δεν είναι κατανοητή
18	ΣΔΔ			δήλωσε ότι η έννοια δεν είναι κατανοητή
19	ΣΔΔ			διαπιστώθηκε ότι η έννοια δεν είναι κατανοητή
20	ΕΠ			διαπιστώθηκε ότι η έννοια δεν είναι κατανοητή

A: Ακαδημαϊκός, ΕΠ: Επαγγελματίας Πολεοδόμος, ΣΔΔ: Στέλεχος Δημόσιας Διοίκησης

Ένωση, διαφωνώντας ωστόσο με την άποψη ότι επρόκειτο για μια ιδέα που «επιβλήθηκε» στη χώρα εκ των άνω. Για ορισμένους, η εισαγωγή της έννοιας αποδίδεται στη «μόδα» της εποχής. Διαπιστώθηκε ότι, παρ'όλο που η αειφορία αποτελεί μία εύκολα αποδεκτή έννοια στη θεωρία, η ιδιαίτερα αόριστη και ασαφής ενσωμάτωσή της στην πρακτική του σχεδιασμού και η ανεπάρκεια ή καθυστέρηση διάχυσης των πρακτικών εφαρμογών της στα στελέχη της διοίκησης, εντείνει τα προβλήματα αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας του συστήματος σχεδιασμού. Επιπλέον, το ήδη διαμορφωμένο, σε σημαντικό βαθμό, αστικό και περιαστικό δομημένο περιβάλλον στις ελληνικές πόλεις πριν από τις όποιες απόπειρες σχεδιασμού θεωρείται βασικό

εμπόδιο για το βιώσιμο πολεοδομικό σχεδιασμό. Αυτή η ιδιαιτερότητα υπογραμμίζει τη δυσκολία στη διαχείριση ενός υπάρχοντος μοντέλου ανάπτυξης, το οποίο ως γνωστόν, σε πολλές περιπτώσεις, βασίζεται σε αυθαίρετη ανάπτυξη.

Κανένας συνεντευξιαζόμενος δεν συσχέτισε την αειφορία με τη διαδικασία, αλλά μόνο με το ίδιο το προϊόν του σχεδιασμού, παρά το γεγονός ότι η πλειονότητα των μελετητών και στελεχών της διοίκησης θεωρούν ότι οι ανεπίσημες παρεμβάσεις κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού ευθύνονται, σε σημαντικό βαθμό, για τα μη βιώσιμα πρότυπα ανάπτυξης. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες παραδέχτηκαν ότι ο σχεδιασμός στην Ελλάδα είναι ισχυρά εξαρτώμενος από

τα συμφέροντα της μικρο-ιδιοκτησίας, τα οποία έχουν την ισχύ να επηρεάσουν αρνητικά τις σχεδιαστικές αποφάσεις. Η «ευαισθησία» της τοπικής διοίκησης απέναντι στις απαιτήσεις και φιλοδοξίες του εκλογικού σώματος επιτρέπει αξιοσημείωτες αποκλίσεις από τον αρχικό σχεδιασμό των πολεοδόμων, καθώς και αποκλίσεις από το επιστημονικά αποδεκτό και ρεαλιστικά αιτιολογημένο μέγεθος της οικιστικής ανάπτυξης. Η έμφυτη προσδοκία της αύξησης της υπεραξίας, η παρουσία ανεπίσημων διαπραγματεύσεων που ευνοούν συγκεκριμένα συμφέροντα και οι οποίες λαμβάνουν χώρα σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης, αλλά και οι αξιώσεις συντεχνιακών / επαγγελματικών συμφερόντων, υποβαθμίζουν το στόχο της αειφορίας.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά είναι τα πορίσματα της έρευνας αναφορικά με το ειδικότερο ζήτημα της συμπαγούς ή συνεκτικής πόλης. Η έννοια δεν είναι εύκολα κατανοητή από τους συμμετέχοντες στην έρευνα ή συσχετίζεται με ορισμένες μόνο πτυχές του συγκεκριμένου προτύπου (π.χ., περιορισμός της αστικής μεγέθυνσης). Η ανεπάρκεια αντίληψης της έννοιας συσχετίστηκε με έλλειψη εξειδίκευσης και προσαρμογής της στις ιδιαιτερότητες του ήδη διαμορφωμένου προτύπου αστικής ανάπτυξης και στα ειδικά χαρακτηριστικά της ιδιοκτησίας γης στην Ελλάδα. Διαπιστώθηκε από ορισμένους συνεντευξιαζόμενους η ανάγκη υιοθέτησης διαφορετικών προσεγγίσεων για την αντιμετώπιση διαφορετικών φαινομένων ή/και την κάλυψη ζήτησης για διαφορετικά οικιστικά πρότυπα, ώστε να αποφευχθούν τυχόν αρνητικές συνέπειες από τη ‘μονοκαλλιέργεια’ ενός μοναδικού μοντέλου ανάπτυξης. Ωστόσο, μια τέτοια επιδίωξη θα απαιτούσε νέα εργαλεία σχεδιασμού για το χειρισμό των ελληνικών ιδιαιτεροτήτων και ιδιομορφιών, όπως είναι ενδεικτικά: α) η δυσκολία της εντατικοποίησης της υφιστάμενης ανάπτυξης εντός των κέντρων των πόλεων, β) η αδυναμία επανάχρησης και εκ νέου ανάπτυξης υφιστάμενων υποβαθμισμένων ή εγκαταλελειμμένων κτιρίων όπως και επανάχρησης αδρανών ελεύθερων χώρων, γ) η δυσκολία απόκτησης ενιαίας και ικανού μεγέθους έκτασης γης για ανάπτυξη λόγω πολύ-ιδιοκτησίας, δ) η έλλειψη κατευθύνσεων και μεθόδων για την αποδοτική αξιοποίηση και εφαρμογή εργαλείων αστικής ανάπτυξης, κ.ά.

Οι πολεοδόμοι διακατέχονται από διαφορετικές αντιλήψεις αναφορικά με το ποιο μοντέλο οικιστικής

ανάπτυξης (σε σχέση με το ΣΔ) θεωρείται «συνεκτικό» ή όχι. Για παράδειγμα, φαίνεται ότι δεν υπάρχει κοινή αντίληψη όσον αφορά το μοντέλο που παράγεται με βάση τις διατάξεις της εκτός σχεδίου δόμησης και το κατά πόσο αυτό ανταποκρίνεται ή όχι σε βιώσιμα πρότυπα. Ταυτόχρονα, τόσο μελετητές όσο και στελέχη της διοίκησης παραδέχτηκαν ότι οι σχεδιαστικές επιλογές και αποφάσεις τους σε σημαντικό βαθμό επηρεάζονται από τη δεδομένη συνήθη πρακτική της υπέρβασης της επιτρεπόμενης δόμησης, κατανοώντας εκ των προτέρων ότι αυτή η ιδιομορφία της ελληνικής πρακτικής θα διαμορφώσει εν τέλει ένα διαφορετικό μοντέλο ανάπτυξης από το σχεδιαζόμενο (για παράδειγμα ένα μοντέλο σημαντικά υψηλότερης πυκνότητας).

Με αφορμή την επικείμενη μεταρρύθμιση του συστήματος για το χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό, οι συνεντευξιαζόμενοι κλήθηκαν να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με το βαθμό ευελιξίας ή αυστηρής ρύθμισης του συστήματος, της νομοθεσίας και του ίδιου του σχεδιασμού. Οι απαντήσεις που έδωσαν ήταν ανάμεικτες. Από τη μια πλευρά, για ορισμένους η μεγάλη ακαμψία στην τροποποίηση των σχεδίων αλλά στην προσωπική στάση στελεχών της διοίκησης αντικατοπτρίζει μια «αντι-αναπτυξιακή» αντίληψη. Από την άλλη, αν και αρκετοί τάσσονται υπέρ ενός περισσότερο στρατηγικού σχεδιασμού, εμφανίζονται σκεπτικοί απέναντι στην ευρεία ευελιξία. Υποστηρίζουν ότι δεν είναι εύκολο να διαχειριστεί κανείς την ευελιξία ή τον έλεγχο της εφαρμογής ενός ευέλικτου σχεδιασμού, δεδομένης της ελληνικής κουλτούρας, είτε πρόκειται για την κουλτούρα του σχεδιασμού, είτε για την προσωπική κουλτούρα είτε για την «ανωριμότητα» της ίδιας της κοινωνίας να αποδεχθεί την ευελιξία (αγνόηση νόμων και θεσμών ή αγνόηση των επιπτώσεων των προσωπικών δράσεων απέναντι στους άλλους). Αυτός ο σκεπτικισμός αντανακλά επίσης μια έλλειψη πίστης στους θεσμούς και στα συγκεκριμένα άτομα που θα κληθούν να διαχειριστούν έναν περισσότερο ευέλικτον σχεδιασμό. Η επιτυχία ενός αυστηρού ή ευέλικτου σχεδιασμού εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την “ποιότητα” τόσο των πολεοδόμων όσο και των στελεχών της δημόσιας διοίκησης, δηλαδή από την κουλτούρα, την ηθική, την επιστημονική γνώση και το επαγγελματικό ήθος. Στελέχη της διοίκησης αναφέρθηκαν στην «αδιαφορία», τη «διαπλοκή» και τη «διαφθορά» στελεχών της διοίκησης καθώς και

στην έλλειψη εκπαίδευσης, ενημέρωσης και βούλησης των μελετητών. Από την πλευρά τους ορισμένοι επαγγελματίες πολεοδόμοι διέκριναν την 'τυπολατρία' ως ένα σημαντικό αρνητικό χαρακτηριστικό των στελεχών της διοίκησης.

Οι συμμετοχικές διαδικασίες

Κρίσιμο ζήτημα της συγκεκριμένης ενότητας των συνηθέντων αποτελέσε ο βαθμός συμμετοχής των πολιτών στις συμμετοχικές διαδικασίες και η δυνατότητα ουσιαστικής επιρροής τους επί των αποφάσεων. Οι ερωτώμενοι αναγνώρισαν συνολικά ότι υπάρχει έλλειψη δημόσιας συμμετοχής, η οποία οφείλεται συχνά στη μη κατανόηση του αντικειμένου και του σκοπού αυτής της συμμετοχής. Η συμμετοχή των πολιτών σε ελάχιστες περιπτώσεις υπερβαίνει το ατομικό συμφέρον και ιδιαίτερα της ένταξης ή μη στο σχέδιο της προσωπικής ιδιοκτησίας. Η επάρκεια ή η έλλειψη συμμετοχής συνδέθηκε από ορισμένους και με το συγκεκριμένο τόπο, την κλίμακα, το μορφωτικό επίπεδο, την οικονομική ευμάρεια.

Διακρίνοντας μεταξύ των δύο υφιστάμενων επιπέδων πολεοδομικού σχεδιασμού στη χώρα (Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο και Πολεοδομική Μελέτη), διατυπώθηκαν ειδικότερες απόψεις. Στο επίπεδο των Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων (ΓΠΣ), η περιορισμένη συμμετοχή των πολιτών σχετίζεται κατά κύριο λόγο με προσωπική αδιαφορία και δευτερευόντως με έλλειψη ενημέρωσης, τόσο επί της διαδικασίας όσο και περί του αντικειμένου και περιεχομένου του σχεδίου. Εντούτοις, υπάρχει ένα μέρος αυτών των διαδικασιών που είναι ουσιαστικές. Πρόκειται για το τυπικό μέρος της κατοχύρωσης του εγκρίνοντος το σχέδιο απέναντι σε ένα μελετητή και στις τυχόν προσωπικές του αντιλήψεις ή επιδιώξεις ή ακόμη και προσωπικά συμφέροντα. Πέραν τούτου, πρόκειται για μια διαδικασία κατοχύρωσης αλλά και έκφρασης γνώμης ορισμένων συμμετεχόντων με ειδική γνώση των προβλημάτων και αναγκών της εκάστοτε περιοχής μελέτης. Στον αντίποδα, διατυπώθηκε από αρκετούς η άποψη ότι πρόκειται για μια μη εποικοδομητική διαδικασία που οδηγεί στην περιπτώσιολογία και επομένως στην απώλεια της ουσίας της. Οι συζητήσεις που συνήθως λαμβάνουν χώρα δεν επικεντρώνονται στη συνολική στρατηγική προσέγγιση για την περιοχή, αλλά σε προσωπικά ή «πολιτικά

ευαίσθητα» προβλήματα χωρίς πάντα καλή προαίρεση. Στο επίπεδο της Πολεοδομικής Μελέτης, η συμμετοχή των πολιτών είναι βεβαίως περισσότερο υπαρκτή, δεδομένων των περισσότερο κατανοητών για τον πολίτη ζητημάτων που χειρίζεται και τα οποία έχουν άμεσο αντίκτυπο στην προσωπική ιδιοκτησία.

Ποια είναι όμως η στάση των ίδιων των πολεοδόμων απέναντι στις συμμετοχικές διαδικασίες; Η πλειονότητα των μελετητών δήλωσε ότι θα επιθυμούσε να τις αποφύγει. Οι λόγοι για τη συγκεκριμένη στάση σχετίζονται με την πιθανότητα δημιουργίας εμπλοκών στην ομαλή εξέλιξη της μελέτης, με την αύξηση του κόστους απασχόλησής τους, με την αίσθηση ότι το επιστημονικά ορθό είναι δευτερεύουσας σημασίας σε αυτές τις διαδικασίες, ή/και με την αναφερόμενη προηγουμένως αδυναμία κατανόησης από πλευράς πολιτών του αντικειμένου και περιεχομένου της μελέτης. Το ζήτημα της εκπροσώπησης φορέων και κοινωνικών ομάδων είναι επίσης ένα ζήτημα που αμφισβητούν και ενισχύει την ενδογενή αρνητική τους στάση απέναντι στις συμμετοχικές διαδικασίες. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται επιφυλακτικοί απέναντι στις οργανωμένες ομάδες που συμμετέχουν στις ανοικτές διαδικασίες και αμφιβάλλουν για τη θεσμική υπόσταση ορισμένων από αυτές αλλά και για τα συμφέροντα τα οποία φέρονται να εκπροσωπούν. Ακόμα και οι παρεμβάσεις αυτών των ομάδων θεωρούν πως έχουν ως σκοπό την προβολή και ικανοποίηση ατομικών συμφερόντων μέσα από συλλογικά όργανα. Για ψηφοθηρικούς λόγους, ωστόσο, διαδραματίζουν ένα πολύ σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες του σχεδιασμού.

Παρά τη γενικότερη δυσπιστία τους απέναντι στις συμμετοχικές διαδικασίες αλλά και την εγγενή απροθυμία τους να συμμετάσχουν σε αυτές, οι πολεοδόμοι μελετητές έχουν σχετικά κοινή άποψη για το ποιος θα έπρεπε να είναι ο ρόλος τους σε αυτές τις διαδικασίες: ενημερωτικός, επεξηγηματικός, εν μέρει διαπαιδαγωγικός. Ο πολεοδόμος πρέπει να έχει την ικανότητα να δημιουργεί ένα πλαίσιο διαλόγου και ανταλλαγής απόψεων, να κρίνει τις απόψεις που διατυπώνονται και να αξιοποιεί την επιστημοσύνη του για να αξιολογεί πτυχές που ενδεχομένως ο ίδιος δεν έχει εντοπίσει. Ωστόσο, η οικονομική -και όχι μόνο- εξάρτησή τους από τον εργοδότη, τους οδηγεί στην ανάληψη ενός ρόλου συνηγόρου των συμφερόντων του, χωρίς πάντα

ο ρόλος αυτός να συνάδει με τις προσωπικές τους αντιλήψεις, αξίες και πρότυπα.

Η πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων αμφιβάλει για την ενσωμάτωση των πορισμάτων των συμμετοχικών –ανοικτών– διαδικασιών κατά τη διαμόρφωση του τελικού σχεδίου και για την επίτευξη συναίνεσης. Η πολλαπλότητα και η συνθετότητα των εμπλεκόμενων συμφερόντων εγείρει έντονες και διαφοροποιημένες αντιδράσεις, των οποίων η αποτελεσματική διαχείριση είναι δύσκολο να επιτευχθεί. Συνολικά μοιάζει ότι το τελικό σχέδιο αποτελεί έναν συμβιβασμό μεταξύ Δήμου, Διευθύνουσας Υπηρεσίας και μελετητή, αν και η ισορροπία μεταξύ αυτών δεν είναι συνήθως εφικτή. Ως περισσότερο ισχυρούς παίκτες κατατάσσουν οι μελετητές την τοπική αυτοδιοίκηση, τη διευθύνουσα ή επιβλέπουσα υπηρεσία των μελετών και, κατά περίπτωση, την τοπική κοινωνία.

Οι συνεντευξιαζόμενοι ρωτήθηκαν για τους λόγους που κατά τη γνώμη τους οδηγούν στο εντεινόμενο -τα τελευταία χρόνια- ενδιαφέρον της πολιτικής εξουσίας για ανάπτυξη συμμετοχικών διαδικασιών. Οι απαντήσεις δεν παρουσίασαν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την ουσία τους: «για πολιτικούς λόγους», «για ψηφοθηρία», «για να επιδείξει έργο στους ψηφοφόρους», «για να νομιμοποιήσει τις αποφάσεις», «για να κατοχυρώσει», «για να είναι τυπικά εντάξει», «για να μην κατηγορηθεί ότι δεν ακολούθησε συμμετοχικές διαδικασίες». Η πλειονότητα θεωρεί ότι η πολιτική αρχή δεν αντιλαμβάνεται αυτές τις διαδικασίες ως ουσιαστικές.⁸ Ιδιαίτερες αναφορές έγιναν από μελετητές για περιπτώσεις υποδείξεων Δημάρχων για «απόκρυψη» συγκεκριμένων «ευαίσθητων» ζητημάτων κατά τη διάρκεια της ανοικτής παρουσίασης μελέτης, υπό την ανησυχία των αντιδράσεων από το ακροατήριο. Ανάλογη υπόδειξη έχει υπάρξει σε κάποιους μελετητές και από πλευράς Τεχνικής Υπηρεσίας για την αποφυγή αντιδράσεων της πολιτικής αρχής. Τέλος, ορισμένοι παραδέχτηκαν ότι αυτός ο χειρισμός έχει αποτελέσει και δική τους προσωπική επιλογή σε συγκεκριμένες περιπτώσεις.

Αναφορικά με τον ρόλο των πολιτικών παρατάξεων στις ανοικτές διαδικασίες, φαίνεται ότι δεν θεωρείται από τους επαγγελματίες πολεοδόμους ουσιαστικός, αφού σκοπός των όποιων παρεμβάσεων είναι η εξασφάλιση συγκεκριμένων δικαιωμάτων και ωφελειών για τους ψηφοφόρους τους. Αν και επί της ουσίας φαίνεται να μην υπάρχουν ουσιαστικές διαφοροποιήσεις

μεταξύ των παρατάξεων που απαρτίζουν ένα Δημοτικό Συμβούλιο όσον αφορά τη συνολική στρατηγική, ο εκδηλος ανταγωνισμός και οι μεταξύ τους αντιπαραθέσεις αντανακλούν σχεδόν αποκλειστικά την επιδίωξη αποφυγής «πολιτικής ήττας». Ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων εν γένει θεωρείται ανύπαρκτος. Τα κόμματα δεν διαθέτουν συνήθως επεξεργασίες για τοπικά θέματα και όταν πράγματι εκφράζουν απόψεις για τον σχεδιασμό αυτές έχουν διαμορφωθεί από συγκεκριμένες επαγγελματικές ομάδες και συμφέροντα που ανήκουν στο συγκεκριμένο πολιτικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης, εκφράστηκε από αρκετούς συνεντευξιαζόμενους η άποψη ότι τα επαγγελματικά συμφέροντα επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τις διαδικασίες του σχεδιασμού. Τονίστηκε ότι ακόμα και υψηλά ιστάμενα στελέχη δημοσίων υπηρεσιών εξυπηρετούν συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων και αντιστέκονται στην εισαγωγή νέων προσώπων, με νέες ιδέες, ακόμα και με διαφορετικά επαγγελματικά συμφέροντα, στη δημόσια διοίκηση.

Όσον αφορά τις επίσημες διαδικασίες γνωμοδότησης των δημόσιων φορέων που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο εκπόνησης μελετών ΓΠΣ (Β1 Στάδιο), είναι κατά την άποψη των περισσότερων μελετητών τυποποιημένες και τυπικές, και κατ' εξαίρεση μπορούν να γίνουν ουσιαστικές. Το «φιλτράρισμα» (και αναλόγως η συμπερίληψη ή αγνόηση) των γνωμοδοτήσεων εξαρτάται από τον εκάστοτε υπεύθυνο για τον σχεδιασμό φορέα, τις προσωπικές θεωρήσεις τόσο επιστημονικές όσο και διαδικαστικές (επί παραδείγματι τυχόν εμπλοκές που μπορεί να εντοπίσει) του εκάστοτε επιβλέποντα και την ισχύ των αρμοδιοτήτων του εμπλεκόμενου φορέα σε σχέση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής μελέτης.

Η αναγκαιότητα συσχέτισης και «ώσμωσης» μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων σχεδιασμού δε γίνεται αντιληπτή από τα στελέχη της δημόσιας διοίκησης, όπως διατυπώθηκε τόσο από τους ίδιους όσο και από τους μελετητές. Το ζήτημα συσχετίστηκε με την άγνοια για κρίσιμες πτυχές του σχεδιασμού, την απαξίωση των συμμετοχικών διαδικασιών, την αδιαφορία απέναντι στην προσωπική επιστημονική εξέλιξη, αλλά και έλλειψη πίστης στους θεσμούς. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας κυρίως των προβλημάτων εφαρμογής που προέκυψαν μετά τη θεσμοθέτηση των πρώτων ΓΠΣ και αποτυπώθηκαν στην πράξη κυρίως κατά τη διαδικασία των αδειοδοτήσεων, δημιουργήθηκε το

πλαίσιο για την κατανόηση της σημασίας της ουσιαστικής και στοχευμένης συμμετοχής των δημοσίων φορέων στις διαδικασίες γνωμοδότησης.

Ο ρόλος του πολεοδόμου

Αναφορικά με τον ρόλο του πολεοδόμου κατά τη διαδικασία του πολεοδομικού σχεδιασμού, η πλειονότητα των μελετητών δήλωσε ότι ο μελετητής εκφράζει κατά κύριο λόγο την άποψη του εργοδότη και εν μέρει, ιδίως στα αρχικά στάδια της μελέτης, την προσωπική του άποψη, βασισμένη στις αρχές της επιστήμης και στη στρατηγική που ο ίδιος κρίνει ότι πρέπει να ακολουθήσει ο συγκεκριμένος σχεδιασμός. Η έκφραση της άποψης του εργοδότη είναι κατά την άποψη ορισμένων «μοιραία», καθώς ο πολεοδόμος είναι εν πολλοίς ένας «επαγγελματίας εξαρτημένης εργασίας». Επομένως, κατ' ανάγκη τίθενται ερωτήματα αναφορικά με την «ελευθερία» του. Η σημασία του πολιτικού κόστους σε συνδυασμό με την προσωπική αντίληψη του εκάστοτε Δημάρχου επισημάνθηκε ως στοιχείο καθοριστικό για την εξέλιξη του σχεδιασμού. Ο σχεδιασμός και οι μελετητές –είτε άμεσα είτε έμμεσα- υφίστανται έντονες πιέσεις, στις οποίες μάλιστα συχνά δεν προτίθενται / επιθυμούν να αντιδράσουν. Στην καλύτερη των περιπτώσεων, αναλαμβάνουν ένα ρόλο συμβιβαστικό ανάμεσα στην τοπική αυτοδιοίκηση και στην αρμόδια δημόσια αρχή του σχεδιασμού (κεντρική / αποκεντρωμένη). Τα στελέχη της διοίκησης, από την πλευρά τους, αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους ως διαπραγματευτές που προσπαθούν να συμβιβάσουν τις τοπικές απαιτήσεις, ανάγκες και προσδοκίες με τις θεσμικές κατευθύνσεις για τον σχεδιασμό. Θεωρούν πάντως την εξάρτηση του μελετητή από τον εργοδότη ως τροχοπέδη για τον άρτιο σχεδιασμό. Σε σχέση με το ποιος θα έπρεπε να είναι ο ρόλος του πολεοδόμου, οι απαντήσεις επικεντρώθηκαν στην ερμηνεία της νομοθεσίας και του πλαισίου, στην παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών προς τον εργοδότη, στην επιστημονική ερμηνεία και επεξήγηση των επιλογών του σχεδιασμού, στην αναζήτηση της χρυσής τομής ανάμεσα σε αντικρουόμενες απόψεις.

Ορισμένοι ερωτώμενοι επικεντρώθηκαν σε πτυχές που σχετίζονται με την προσωπικότητα του εκάστοτε μελετητή: τις προσωπικές αντιστάσεις απέναντι στις πιέσεις που δέχεται και τη δυνατότητά του να ελιχθεί

απέναντι σε αυτές, τη σχετική του ανεξαρτησία από τον εργοδότη, τη δυνατότητα αποδέσμευσης ή αποστασιοποίησης από τις πελατειακές σχέσεις, την ικανότητα και διάθεση υποστήριξης της επιστημονικής του γνώσης κ.λπ. Παράλληλα αναγνωρίστηκε η σημασία της διοίκησης ως προς τον έλεγχο του προϊόντος του σχεδιασμού πριν την έγκρισή του. Δεδομένου ότι η νομοθεσία είναι συχνά ασαφής και επιτρέπει περιθώρια παρεκκλίσεων και διαφορετικών χειρισμών (είτε επίσημα είτε ανεπίσημα και συχνά «υπόγεια»), ακόμα και η διαδικασία τελικού ελέγχου και έγκρισης του σχεδίου μπορεί να υποστεί σημαντικές παρεμβάσεις. Και σε αυτή την περίπτωση, η προσωπικότητα και η εξουσία που κατέχουν συγκεκριμένα άτομα ή αντίστοιχα η ατομική αντίσταση συγκεκριμένων στελεχών της διοίκησης απέναντι στις πιέσεις καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό το τελικό προϊόν του σχεδιασμού. Μάλιστα, η υψηλότερη θέση στην ιεραρχία της διοίκησης προσδίδει στα στελέχη μεγαλύτερη ισχύ και μεγαλύτερη δυνατότητα παρεμβάσεων και επηρεασμού των τελικών επιλογών. Συμπληρωματικά, η διάθεση της διοίκησης για υιοθέτηση νέας επιστημονικής γνώσης, αναγνώρισης δικών της προβληματικών χειρισμών και λήψης διορθωτικών πράξεων βασισμένη στην προϋπάρχουσα εμπειρία, καταδείχθηκαν από τους μελετητές ως «αρετές» για την ομαλή ολοκλήρωση ενός σχεδίου.

Ποιός είναι εν τέλει ο ισχυρός παίκτης στην όλη διαδικασία; Οι απαντήσεις δεν ήταν εύκολο να δοθούν και ήταν μικτές. Αρκετοί ερωτώμενοι απάντησαν ότι κατά περίπτωση ο ισχυρός παίκτης διαφοροποιείται. Ο πολεοδόμος συχνά έχει σύμμαχό του την τοπική αυτοδιοίκηση, άλλοτε έχει απέναντί του την τοπική κοινωνία (που κατά περίπτωση μπορεί να είναι ένας ισχυρός παίκτης), άλλοτε βρίσκεται σε σύγκρουση με τη Διευθύνουσα Υπηρεσία (συχνά υποκινούμενη από μικροσυμφέροντα) κ.λπ. Άλλοι θεωρούν τη Δημοτική Αρχή ως τον ισχυρό παίκτη και άλλοι τον επιβλέποντα, ο οποίος δίνει στο μελετητή την εντολή και τις κατευθύνσεις για την ολοκλήρωση της μελέτης, συνδυάζοντας τα πορίσματα των επίσημων διαδικασιών αλλά και βασισμένος στις προσωπικές του αντιλήψεις και πεποιθήσεις. Μια ενδιαφέρουσα άποψη είναι ότι ο ισχυρός παίκτης είναι αυτός που εκπροσωπεί τα πελατειακά συμφέροντα (ο οποίος μπορεί να εντάσσεται είτε στο τοπικό επίπεδο είτε στην κεντρική διοίκηση), ή «οι ανεπίσημες συναλλαγές και η διαπλοκή». Ιδιαί-

τερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι μόνο ένας μελετητής δήλωσε ότι όταν οι διαδικασίες είναι «ισορροπημένες» τον κύριο ρόλο τον έχει ο μελετητής.

Η μεγαλύτερη δυσκολία στις απαντήσεις των συνεντευξιαζόμενων αφορούσε το ζήτημα της λογοδοσίας και το ερώτημα «ποιος θα έπρεπε να είναι υπόλογος για τον σχεδιασμό», με τον τρόπο με τον οποίο ασκήθηκε αυτός μέχρι σήμερα. Η πλειονότητα των ερωτώμενων και των τριών κατηγοριών (μελετητές, ακαδημαϊκοί, στελέχη της δημόσιας διοίκησης) θεωρούν ότι, υπό αυτές τις συνθήκες, ο πολεοδόμος δεν μπορεί να έχει υψηλή ευθύνη. Αν και εκφράστηκαν απόψεις ότι κατά τη διάρκεια εκπόνησης της μελέτης πρόκειται για «συνευθύνη» (κυρίως μελετητή και επιβλέποντος), φαίνεται ότι το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης εντέλει αποδίδεται στην πολιτεία, στη διοίκηση και ακόμα πιο συγκεκριμένα (στην πλειονότητα των απαντήσεων) στην υπηρεσία που εγκρίνει το σχέδιο. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, από τη στιγμή που η μελέτη φτάνει σε επίπεδο έγκρισης και σε επίπεδο σύνθεσης των απόψεων που προκύπτουν από τις συμμετοχικές διαδικασίες -οπότε ο μελετητής λαμβάνει συγκεκριμένες και σαφείς εντολές για την ολοκλήρωση της μελέτης- η ευθύνη του τουλάχιστον υποβαθμίζεται, αν όχι εξαλείφεται.

Συνθετικά συμπεράσματα

Η «κουλτούρα σχεδιασμού» (*planning culture*) αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο της παρούσας έρευνας. Στο επίκεντρο της έρευνας τέθηκε η «υποκειμενική» συμπεριφορά των Ελλήνων πολεοδόμων, που καθορίζεται από τις προσωπικές τους πεποιθήσεις, αντιλήψεις, αξίες, γνώση, λογική, προτιμήσεις και ηθικά πρότυπα, επιχειρώντας την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο αυτή επιδρά και επηρεάζει τις διαδικασίες του σχεδιασμού. Από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι οι πολεοδόμοι διατηρούν τις δικές τους αξίες και στάσεις απέναντι στον σχεδιασμό και εκφράζουν, σε συνδυασμό με την επιστημονική τους γνώση, μια συγκεκριμένη στρατηγική ανάπτυξης και οργάνωσης. Ωστόσο, εξωτερικοί παράγοντες και πιέσεις μπορούν να διαφοροποιήσουν ή/και να λειτουργήσουν ενάντια στις αξίες τους.

Τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν την ύπαρξη απόστασης μεταξύ δηλωθέντων αρχών πολιτικής και διαδικασίας διαμόρφωσης σχεδίων. Η αειφορία

συγκεκριμένα, παρότι αποτελεί μια αρχή αποδεκτή από την επαγγελματική κοινότητα, δεν γίνεται άρτια κατανοητή για μια σειρά από λόγους: έλλειψη κεντρικής καθοδήγησης, εξειδικευμένης εκπαίδευσης και συνεχούς κατάρτισης και συγκεκριμένη θεωρητική και πρακτική ερμηνεία των σχετικών εννοιών. Ταυτόχρονα, διαχρονικά εγκαθιδρυμένα χαρακτηριστικά του πλαισίου και της παράδοσης σχεδιασμού στην Ελλάδα, όπως αυτά περιγράφηκαν σε προηγούμενη ενότητα, επηρεάζουν αρνητικά την ενσωμάτωση των αρχών της αειφορίας στην πρακτική του σχεδιασμού. Στα παραπάνω έρχεται να προστεθεί η διαπίστωση ότι η προσωπική κουλτούρα και συγκεκριμένα οι αξίες, οι πεποιθήσεις και οι προσωπικές ερμηνείες των συμμετεχόντων στις διαδικασίες του σχεδιασμού, διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό το τελικό προϊόν και εν προκειμένω συμβάλλουν στην απόκλιση μεταξύ των εκπεφρασμένων στόχων και αποτελέσματος. Οι προσωπικές και κοινωνικές προτιμήσεις αναφορικά με το κατάλληλο ή προτιμητέο μοντέλο ανάπτυξης και μοντέλο ποιότητας ζωής καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τις επιλογές του σχεδιασμού. Τόσο η πολιτική όσο και η επαγγελματική κοινότητα στερούνται κατανόησης των διαφορετικών αναγκών που προκύπτουν από διαφορετικά περιβάλλοντα, πλαίσια και συνθήκες. Άλλωστε, η αιτία για την αποτυχία μεταφύτευσης εννοιών, εργαλείων και θεσμών θα πρέπει να αποδοθεί σε σημαντικό βαθμό στα ισχύοντα πρότυπα ανάπτυξης, τις κυρίαρχες επίσημες και ανεπίσημες διαδικασίες, και τις προσωπικές ή/και συλλογικές κουλτούρες.

Η επίδραση της κουλτούρας στις διαδικασίες του σχεδιασμού αποτυπώνεται στις αντιλήψεις της επαγγελματικής κοινότητας και στα αποτελέσματα των ακολουθούμενων συμμετοχικών διαδικασιών. Η αξία της συμμετοχής δεν είναι αυτόματα αποδεκτή ακόμα και για τους ίδιους τους -εν δυνάμει- «ενορχηστρωτές» αυτών των διαδικασιών, τους πολεοδόμους, τουλάχιστον με δεδομένες τις ισχύουσες θεσμικά προβλέψεις και τις ανεπίσημες παρεμβάσεις που χαρακτηρίζουν διαχρονικά τη διαδικασία του σχεδιασμού. Οι θεσμικά προβλεπόμενες διαδικασίες συμμετοχής και διαβούλευσης διατηρούν ένα συμβολικό ρόλο, χαρακτηρίζονται στην πλειονότητα των περιπτώσεων ως τυπικές και τυποποιημένες, με επιλεγμένες μόνο περιπτώσεις να προσπερνούν την έννοια της υποχρέωσης και του πολιτικά ορθού. Η αντίληψη περί έλλειψης ουσίας των συμμετοχικών διαδικασιών σχετίζεται με την έλ-

λειψη πίστης στους θεσμούς αλλά και αδιαφορία απέναντι στην προσωπική επιστημονική εξέλιξη στελεχών της διοίκησης, την περιορισμένη αντίληψη και γνώση τους, την έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των διαφορετικών υπηρεσιών, αλλά και μια διάχυτη αίσθηση ότι ο επηρεασμός του προϊόντος του σχεδιασμού εξαρτάται από την ισχύ του εκάστοτε φορέα. Συνεπώς, τόσο η διοικητική λογική όσο και η στάση των πολεοδόμων δεν είναι συνυφασμένη με την ουσιαστική ενσωμάτωση και ενθάρρυνση της συμμετοχής ατόμων και ομάδων στη διαδικασία του σχεδιασμού, συμβάλλοντας σε πολλές περιπτώσεις στη δόμηση μιας «ψευδο-συμμετοχικής διαδικασίας» και μιας «ψευδο-συναίνεσης».

Αναμφισβήτητα, ο σχεδιασμός επηρεάζεται από την εξουσία και την πολιτική. Το ότι το κατά κοινή ομολογία πελατειακό μοντέλο διακυβέρνησης στη χώρα κυριαρχείται από την επιμονή ή ακόμα και εμμονή των τοπικών διοικήσεων να διατηρούν ευνοϊκή στάση απέναντι στο εκλογικό τους σώμα ή ακόμα και απέναντι σε συγκεκριμένα συμφέροντα είναι γνωστό. Αυτό, όμως, που έχει ιδιαίτερη σημασία, είναι ότι με αυτό το δεδομένο σε συνδυασμό με την οικονομική εξάρτηση από τον εργοδότη, οι μελετητές πολεοδόμοι θεωρούν τον ρόλο τους στη διαδικασία του σχεδιασμού και, κυρίως, στη διαμόρφωση του τελικού του προϊόντος, αδύναμο. Τα πελατειακά συμφέροντα είτε άμεσα είτε ως υποκινητές υπηρεσιών της διοίκησης θεωρείται ότι διαδραματίζουν ισχυρό ρόλο. Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν αποδίδεται στους μελετητές υψηλή ευθύνη για ενδεχόμενη αποτυχία του σχεδιασμού, τόσο από τους ίδιους όσο και από στελέχη της δημόσιας διοίκησης. Το κύριο βάρος της ευθύνης και η λογοδοσία αφορά την πολιτεία και το εγκρίνον όργανο του σχεδιασμού.

Οι θεσμοί αποτελούν το εργαλείο της εγκαθίδρυσης κανόνων και προτύπων και του προσδιορισμού του πλαισίου και των διαδικασιών λήψης αποφάσεων, προκρίνοντας αρχές και στρατηγικές, οι οποίες ωστόσο συχνά δε βρίσκουν εφαρμογή. Ποια θα έπρεπε να είναι η βαρύτητα του ρόλου των θεσμών στην πρακτική του σχεδιασμού; Διαπιστώνεται ότι η ικανότητα του σχεδιασμού να επιτυγχάνει επιθυμητά αποτελέσματα δεν εξαρτάται απόλυτα ή αποκλειστικά από τα θεσμικά συστήματα κανόνων που προσδιορίζουν ρόλους, διαδικασίες και επιδιωκόμενους στόχους, καθώς αυτά δε γίνονται αυτόματα κοινωνικά αποδεκτά. Οι πραγματικές σχέσεις που αναπτύσσονται κατά τις διαδικασίες του σχεδιασμού αμφισβητούν τους στόχους και τους ρό-

λους, βασίζονται σε προσωπικές αντιλήψεις, προσμονές και το επίπεδο κατανόησης των παικτών, στην επαγγελματική κουλτούρα και το ήθος των πολεοδόμων, στις προσωπικές αντιστάσεις απέναντι στις πιέσεις και στη δυνατότητα ελιγμών, στη δυνατότητα αποδέσμευσης ή αποστασιοποίησης από τις πελατειακές σχέσεις και στην ικανότητα των διοικητικών μηχανισμών να λειτουργήσουν ως καθοδηγητές. Τα παραπάνω αποτελούν στοιχεία-κλειδιά για τη διατήρηση μιας ισορροπίας ανάμεσα στην πολιτική, την εξουσία και τον έλεγχο κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού, είτε πρόκειται για ένα ευέλικτο είτε για ένα περισσότερο αυστηρό σύστημα.

Η Ελλάδα σήμερα, δεδομένης της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, βρίσκεται εν μέσω ενός θεσμικού αναβρασμού. Στο πεδίο του σχεδιασμού έχει αναπτυχθεί και συνεχίζει να βρίσκεται σε εξέλιξη – ακόμα και μετά την πρόσφατη έγκριση του Ν. 4269/2014 για τη «Χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση – Βιώσιμη ανάπτυξη»- μια ευρεία συζήτηση αναφορικά με την αναμόρφωση του συστήματος χωρικού σχεδιασμού, χωρίς να είναι απολύτως ξεκάθαρο σε ποιο βαθμό είναι το αποτέλεσμα μιας εγγενούς συνειδητοποίησης της ανάγκης για αλλαγή και όχι το προϊόν μιας διαδικασίας που επιβλήθηκε από υπερ-εθνικούς σχεδιασμούς και προτεραιότητες. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, η πλειονότητα των πολεοδόμων διατηρεί μια σαφή και ισχυρή άποψη για την τροποποίηση των ισχυόντων επιπέδων σχεδιασμού ή των υφιστάμενων τύπων σχεδίων, όμως η αντίληψή τους για τις επιπτώσεις ενός ισχυρά ρυθμιστικού ή ενός περισσότερο ευέλικτου συστήματος δεν είναι ξεκάθαρη. Σε κάθε περίπτωση, μοιάζει ότι οι συμβατικές προσεγγίσεις του χωρικού σχεδιασμού δεν επαρκούν για να αντιμετωπίσουν τις διαφοροποιημένες προκλήσεις που αναδύονται ως συνέπεια της κρίσης και επιτάσσουν μετασχηματισμό των μέχρι σήμερα κυρίαρχων αντιλήψεων και πρακτικών. Στο πλαίσιο αυτό «αναμένονται δραστικές αλληλεπιδράσεις με την τρέχουσα «παράδοση» σχεδιασμού» (Βιτοπούλου κ.ά. 2013: 42).

Ο σχεδιασμός εμφυτεύεται στην κουλτούρα μιας περιοχής και ως εκ τούτου είναι ιστορικά θεμελιωμένος (Friedmann, 2005). Ωστόσο, διαστάσεις όπως αυτές που απορρέουν από την τρέχουσα συγκυρία επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στις θεσμικές δομές, διαδικασίες και πεδίο του σχεδιασμού και επηρεάζουν, επομένως, την «κουλτούρα». Η στάση των πολεοδόμων δεν είναι

ανεπηρέαστη από τις τοπικές ή/και ευρύτερες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες και παράγοντες, ενώ επίσης αναδιαμορφώνεται ως ανταπόκριση στις μεταβαλλόμενες πολιτικές προτεραιότητες και στοχεύσεις. Οι «νέες» δυναμικές που αναπτύσσονται αμφισβητούν τους στόχους και τους ρόλους των εμπλεκόμενων και ενδέχεται να οδηγήσουν σε μεγάλες και καθοριστικής σημασίας αλλαγές. Ερώτημα προς εμπειρική διερεύνηση παραμένει το κατά πόσο τα ιστορικά εδραιωμένα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού στην Ελλάδα, που διαμορφώθηκαν και λειτούργησαν μέσα σε μια ιστορική πορεία πολύ διαφορετική από την τρέχουσα και σε ένα γενικότερο κλίμα ευφορίας (Δελλαδέτσιμας 2004) είναι σε θέση να μεταλλαχθούν και να οδηγήσουν σε επαναπροσδιορισμό των σχετικών ισορροπιών. Η υιοθέτηση και εφαρμογή ενός επιτυχημένου συστήματος κατευθύνσεων και αρχών σχεδιασμού φαίνεται να εξαρτώνται σημαντικά από την ικανότητα των πολεοδόμων να αντιμετωπίσουν τις νέες σχέσεις εξουσίας, τις ευρύτερες και τοπικές πιέσεις, και να ανακτήσουν την ελλείπουσα πίστη στον σχεδιασμό και τους θεσμούς.

Σημειώσεις

1. Το παρόν άρθρο βασίζεται στη μεταδιδακτορική έρευνα της συγγραφέως που εκπονήθηκε στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ (επιβλέπων Καθηγητής: Γρ. Καυκαλάς) και χρηματοδοτήθηκε από την Επιτροπή Ερευνών ΑΠΘ στο πλαίσιο υποτροφίας αριστείας για μεταδιδακτορικούς ερευνητές 2012.
2. <http://www.cultplan.org/>. Το Πρόγραμμα CULTPLAN αναλύει τις επιρροές της κουλτούρας και τον τρόπο που εκδηλώνονται στα προγράμματα του INTERREG III, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η αναγνώριση και η διαχείριση αυτών των διαφορών. Το Πρόγραμμα καταλήγει σε συμπεράσματα και προτάσεις για τη διαχείριση των διαφορών κουλτούρας στις πρωτοβουλίες INTERREG και σε διεθνείς συνεργασίες σχεδιασμού.
3. Για αναλυτικότερη παρουσίαση βλ. Steinhauer (2011).
4. βλ. επίσης Othengrafen (2010).
5. βλ. επίσης και Stead και Nadin (2009: 283-300).
6. Όπως αναφέρεται από Albrechts, 2003: 252.
7. Δικαίωμα λήψης μελετητικού πτυχίου στη συγκεκριμένη κατηγορία έχουν και οι πολιτικοί μηχανικοί, ωστόσο η συμμετοχή τους στο συνολικό δυναμικό των μελετητών πολεοδομικών μελετών είναι μικρή. Ενδεικτικά, στην περιοχή του Ν. Θεσσαλονίκης, όπου πραγματοποιήθηκε η παρούσα έρευνα, ανέρχεται μόλις στο 2,86% του συνόλου των μελετητών πολεοδομικών μελετών, ενώ τα ¾ εξ αυτών κατέχουν μελετητικό πτυχίο Α' τάξης, που ενδεχομένως συνεπάγεται και έλλειψη εμπειρίας σε μελέτες ως ανάδοχοι (Πηγή: <http://www.yrex-mele.gr>, Ημερομηνία έρευνας: 13/02/2013).

8. Μελετητές αναφέρθηκαν σε περιπτώσεις αποχώρησης των Δημάρχων από τις ανοικτές συμμετοχικές διαδικασίες πριν την ολοκλήρωσή τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Βιτοπούλου, Α., Γεμενετζή, Γ., Γιαννακού, Α., Καυκαλάς, Γ. και Τασοπούλου, Α. (2013), «Θέσεις και θεματικές για τις πόλεις και την οικονομική κρίση», *«π» Ενημερωτικό Δελτίο ΣΕΜΠΧΠΑ* 12: 37-43.
- Βαΐου, Ν., Μαντουβάλου, Μ. και Μαυρίδου, Μ. (2004), «Εισαγωγικό Σημείωμα», *ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ αφιέρωμα με θέμα: «Αθήνα 2004. Στα μονοπάτια της παγκοσμιοποίησης;»* 7: 13-25.
- Γετίμης, Π. (1994), «Αστική Ανάπτυξη και Πολιτική», στο Γετίμης, Π., Καυκαλάς, Γ. και Μαραβέγιας, Ν. (επιμ.), *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Θεωρία – ανάλυση και πολιτική*, Αθήνα: Θεμέλιο, 307-333.
- Γιαννακούρου, Γ. (1999), «Το Θεσμικό Πλαίσιο του Σχεδιασμού των Πόλεων στην Ελλάδα: Ιστορικές Μεταμορφώσεις και Σύγχρονα Αιτήματα», στο Οικονόμου, Δ. και Πετράκος, Γ. (επιμ.) *Η ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας-Guttenberg, 457-480.
- Γιαννακούρου, Γ. και Καυκαλάς, Γ. (2014), «Επανεξετάζοντας τη χωροταξία σε περίοδο κρίσης: αναγκαιότητα, περιεχόμενο και προϋποθέσεις της μεταρρύθμισης», στο Μασουράκης, Μ. και Γκόρτσος, Χ. (επιμ.), *Ανταγωνιστικότητα για Ανάπτυξη: προτάσεις πολιτικής*, Αθήνα: Ελληνική Ένωση Τραπεζών, 511-522.
- Δελλαδέτσιμας, Π.Μ. (2004), «Η τρέχουσα δυναμική της ανάπτυξης της Αθήνας: Συμβατικό-νέο πρότυπο και έργα υποδομής», *ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ αφιέρωμα με θέμα: «Αθήνα 2004. Στα μονοπάτια της παγκοσμιοποίησης;»* 7: 48-64.
- Ευαγγελίδου, Μ. (2004), «Θεσμικές προϋποθέσεις για την άσκηση μιας πολιτικής τόνωσης του διεθνούς ρόλου της Αθήνας», *ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ αφιέρωμα με θέμα: «Αθήνα 2004. Στα μονοπάτια της παγκοσμιοποίησης;»* 7: 127-135.
- Παγώνης, Θ. (2013), «Επανεξετάζοντας το πρότυπο οικιστικής παραγωγής στην Ελλάδα μέσα από την οπτική της σημερινής συγκυρίας», Πρακτικά Συνεδρίου «Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης», Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 1-3.11.2013, 391-399, <http://www.arch.uth.gr/crisisconference/proceedings/LettersPDF/P.pdf> (πρόσβαση Ιούνιος 2014).
- Τασοπούλου, Α. (2011), *Αστική διακυβέρνηση: Πολεοδομική πολιτική και διαχείριση του χώρου με εφαρμογή στα ΓΠΣ-ΣΧΟ-ΟΑΠ στην Ελλάδα*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ.

Ξενόγλωσση

- Abukhater, A. (2009), “Rethinking planning theory and practice: A glimmer of light for prospects of integrated planning to combat complex urban realities”, *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management* 2(11): 64-79.

- Albrechts, L. (2003), "Reconstructing decision-making: planning versus politics", *Planning Theory* 2(3): 249-268.
- CULTPLAN (2007), *Cultural differences in European cooperation - learning from INTERREG practice*, <http://www.cultplan.org/downloads/RAPPORT%20DEF%202%20LR.pdf> (πρόσβαση Μάιος 2013).
- Delladetsima, P.M. (2012), "Sustainable development and spatial planning: Some considerations arising from the Greek case", *European Journal of Spatial Development*, Refereed article no. 46, <http://www.nordregio.se/Global/EJSD/Refereed%20articles/refereed46.pdf> (πρόσβαση Φεβρουάριος 2013).
- EC (European Commission) (1997), *The EU Compendium of spatial planning systems and policies*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Economou, D., Petrakos, G. και Psycharis, Y. (2007), "National Urban Policy in Greece", στο Van Den Berg, L., Braun, E. και Van Der Meer, J. (επιμ.), *National policy responses to urban challenges in Europe*, England and USA: Ashgate, 193-216.
- Gullestrup, H. (2009), "Theoretical reflections on common European (planning-) cultures", στο Knieling, J. και Othengrafen, F. (επιμ.), *Planning cultures in Europe. Decoding cultural phenomena in urban and regional planning*, Urban and Regional Planning and Development Series, England and USA: Ashgate, 3-21.
- Friedmann, J. (2005), "Globalization and the emerging culture of planning", *Progress in Planning* 64: 183-234.
- Getimis, P. και Demetropoulou, L. (2004), "Towards new forms of regional governance in Greece: the Southern Aegean Islands", *Regional & Federal Studies* 14(3): 355-378.
- INTERACT (undated), *Urban Governance in Practice*, Final Report of the Interact Network, funded by the European Commission under the 5th Framework Research Programme within Key action 4 'City of Tomorrow and Cultural Heritage', <http://www.eaue.de/metropolis/INTERACT-engl.pdf> (πρόσβαση Μάιος 2013).
- Keller, D.A., Koch, M. και Selle, K. (επιμ.) (1993), *Planungskulturen in Europa, Erkundungen in Deutschland, Frankreich, Italien und der Schweiz*, Darmstadt: Verlag für wissenschaftliche Publikationen.
- Knieling, J. και Othengrafen, F. (2009α), "Spatial planning and culture – Symbiosis for a better understanding of cultural differences in planning systems, traditions and practices", στο Knieling, J. και Othengrafen, F. (επιμ.), *Planning cultures in Europe. Decoding cultural phenomena in urban and regional planning*, Urban and Regional Planning and Development Series, England and USA: Ashgate, xxiii-xxxv.
- Knieling, J. και Othengrafen, F. (2009β), "En route to a theoretical model for comparative research on planning cultures", στο Knieling, J. και Othengrafen, F. (επιμ.), *Planning cultures in Europe. Decoding cultural phenomena in urban and regional planning*, Urban and Regional Planning and Development Series, England and USA: Ashgate, 40-62.
- Nadin, V. και Stead, D. (2008), "European spatial planning systems, social models and learning", *DISP* 172(1): 35-47.
- Othengrafen, F. (2010), "Spatial planning as expression of culturalised planning practices. The examples of Helsinki, Finland and Athens, Greece", *Town Planning Review* 81(1): 83-110.
- Pallagst, K. (2010), "The planning research agenda: shrinking cities – a challenge for planning cultures", *Town Planning Review* 81(5): i-vi.
- Riddell, R. (2004), *Sustainable urban planning. Tipping the balance*, USA, UK & Australia: Blackwell Publishing Ltd.
- Sanyal, B. (επιμ.) (2005), *Comparative planning cultures*, New York: Routledge.
- Stead, D. και Nadin, V. (2009), "Planning cultures between models of society and planning systems", στο Knieling, J. και Othengrafen, F. (επιμ.), *Planning cultures in Europe. Decoding cultural phenomena in urban and regional planning*, Urban and Regional Planning and Development Series, England and USA: Ashgate, 283-300.
- Steinhauer, C. (2011), "International knowledge transfer - Analysis of planning cultures", *Proceedings REAL CORP 2011, Tagungsband*, 18-20 May 2011.
- Swain, C. και Tait, M. (2007), "The crisis of trust and planning", *Planning Theory & Practice* 8(2): 229-247.